

מה הבעיה עם הבעיה הפלסטינית?

עזר גת | 22 בינואר, 2025 | גיליון 1938

המלחמה שפרצה ב-7 באוקטובר השיבה את הבעיה הפלסטינית לסדר היום העולמי, האזורי והישראלי. הוויכוח ביחס לאופן ההתמודדות עמה, ואף לפתרונה, נמשך כפי שהיה בחצי המאה האחרונה, ובגלגולים קודמים – למעלה ממאה שנה. מדוע נכשלו כל הניסיונות להסדר מאז הסכמי אוסלו, ומה ניתן ללמוד מכך על הסיכויים לפתרון הסכסוך? לנוכח התמדתו המייאשת של הסכסוך, נשמעות הערכות והצעות שונות ומנוגדות משני צידי המפה הפוליטית בישראל ביחס לכיווני הפעולה הנדרשים. בשני הצדדים לוויכוח משגשגות, לדעת הכותב, אשליות ולא מעט הונאה עצמית. לכך נוסף חוסר הבקיאות הטבעי בעולם ביחס לסכסוך, גם אם עקב אכזבות העבר ותסכוליו מחלחלת בקרב לא מעטים הכרה בדבר מורכבותו.

מטרת הדיון כאן איננה לחלק נזיפות מוסריות בין הצדדים לסכסוך – ישראל והפלסטינים אלא להציע ניתוח של הסיבות לכך שכל הניסיונות להשגת הסדר לסכסוך הישראלי-פלסטיני נכשלו ושל ההשלכות של כל זאת ביחס לעתיד, לפחות זה הקרוב או הנראה לעין. על בסיס זה ניטען כאן שעיקר הסיבה לכך שפתרון חלוקת הארץ בין שתי מדינות, ישראל והמדינה הפלסטינית – על פניו הפתרון המתבקש, הסביר והצודק לסכסוך – לא התממש, גם כשישראל הונהגה על ידי ממשלות שרצו בפתרון זה, נעוץ בשאיפות הצד הפלסטיני ובתפיסתו היסודית בדבר הצדק ההיסטורי, שפתרון שתי המדינות אינו עונה עליה. חלק מהאופי המסוכן של הסכסוך, יש שיאמרו "הטרגי", הוא שמצב זה פוגע קשות לא רק בפלסטינים, אלא גם מקדם בישראל תהליכים שמסכנים אותה באורח קריטי.

העמדות במשא ומתן בשלושה צמתי הכרעה

במשא ומתן שבמסגרתו שני הצדדים – ישראל והפלסטינים – שואפים למקסם את הישגיהם, ברור שעמדות שונות שהציגו במהלכו עשויות להיות עמדות פתיחה או עמדות ביניים שיכולות להשתנות בהמשך. זוהי דינמיקה צפויה שאין לייחס לה משקל רב מדי, משני הצדדים.

אולם שלוש פעמים מאז נחתמו הסכמי אוסלו הגיע המשא ומתן על אודות הסדר קבע לסכסוך לנקודת הכרעה: המתווה ("פרמטרים") שהציע נשיא ארצות הברית ביל קלינטון בשנת 2000; השיחות שהתקיימו בין ראש ממשלת ישראל אהוד אולמרט לבין יו"ר הרשות הפלסטינית מחמוד עבאס, 2006-2008, במקביל לוועידת אנאפוליס שנערכה בין הצדדים; וכן יוזמת ג'ון קרי, מזכיר המדינה בממשל ברק אובמה, 2013-2014. המתווים שהונחו על השולחן בכל אחד

מן המקרים היו דומים מאוד: נסיגה ישראלית מהשטחים להוציא אחוזים בודדים מהשטח, שעבורם יפוצו הפלסטינים באחוזים קרובים או אף שווים בתוך ישראל שבגבולות 1967, כולל מעבר בין שטחי המדינה הפלסטינית בגדה המערבית וברצועת עזה; חלוקת ירושלים על בסיס אתנו-לאומי, עם מעמד מיוחד להר הבית ושליטה פלסטינית עליו בפועל; ויתור פלסטיני על "זכות השיבה" של פליטי 1948 לשטחי מדינת ישראל, חוץ ממספרים סמליים, ויישובם בסיוע בינלאומי במדינה הפלסטינית ובמדינות הערביות שבהן הם נמצאים מאז 1948. את יוזמת קלינטון דחו הפלסטינים למעשה על ידי הצבת דרישות נגדיות, שסתרו אותה מעיקרה. בשני הצמתים המאוחרים יותר הם נסוגו בסופו של דבר מן המשא ומתן ו"נעלמו" ללא מתן תשובה סופית.

להתנהלות הפלסטינית בשלושה צמתי הכרעה אלה ניתנו הסברים שונים בישראל מצד תומכי הפשרה ההיסטורית בין הצדדים. נזכיר הסברים אלו בהמשך. אלא שברקע העמדה הפלסטינית עומדות סיבות עומק משמעותיות בהרבה.

תפיסות היסוד והשאיפות בקרב הפלסטינים

במרכזו של האתוס הלאומי הפלסטיני ניצב חלום השיבה של הפליטים, על צאצאיהם, לדורותיהם, לכפריהם ועריהם האבודים בישראל, הרבה יותר מאשר רעיון המדינה העצמאית לצידה של ישראל. במידה מכרעת, המאבק הפלסטיני מכון נגד תוצאות 1948 יותר מאשר כלפי תוצאות 1967. גם באותן תקופות שלאחר אוסלו שהסתמנה בהן נכונות ניכרת בדעת הקהל ובהנהגה הפלסטינית ללכת לפתרון שתי המדינות, מעולם לא הוכרה הלגיטימיות של מדינת ישראל, לא נזנחה התקווה שההסדר שייחתם לא יהיה סוף פסוק, ולא התקבלה הדרישה לווייתור בהסכם על "זכות השיבה" לתוך ישראל, או לישובה הסופי בדרך חלקית/סמלית ובהסדרים אלטרנטיביים.

עמדות אלה אינן מצויות בחלל הריק. הן מעוגנות בציפייה שהסדר שתי המדינות, אם יכון, אין פירושו סוף הסכסוך אלא הוא עשוי להוות קרש קפיצה להמשך המאבק - בתקווה שלאורך זמן ניתן יהיה אולי להביא להיעלמותה של ישראל ולכינונה של פלסטין על כל השטח שבין הירדן לים, באופן שאינו שונה מהותית מ"אסטרטגיית השלבים" משכבר.

האסימטריה הבולטת ביחסי הכוחות בין ישראל החזקה לפלסטינים החלשים מוזכרת לעתים קרובות על ידי הפלסטינים, בישראל, ובעולם. יש לה השפעה עמוקה על הדימוי בעולם בדבר ישראל כ"גולית" מול "דויד" הפלסטיני. אלא שמציאות הסכסוך היא של אסימטריה כפולה: מול העליונות הישראלית המוחצת בתחומים רבים, בוודאי מול הפלסטינים, ניצבת נחיתותה העמוקה והיסודית באוכלוסייה, בשטח, פוטנציאלית גם במשאבים, ובעוצמה מדינית מול

העולם הערבי-מוסלמי כולו. במסגרת דימוי זה אצל הפלסטינים ובעולם הערבי, השלמה עם ישראל נתפסת לא רק כאי-תיקון העוול ההיסטורי אלא גם כמפלה והשפלה לאומית.

לכל אורך הסכסוך הזינה אסימטריה שנייה זו את תקוות הערבים שישראל תוכרע בסופו של דבר ותיעלם מן המפה, כפי שסולקו הצלבנים בשעתם בעקבות מאבק שנמשך כ-200 שנה. גם לאחר שחלקים משמעותיים של העולם הערבי נואשו ממחירי הסכסוך והגיעו להסכמי שלום עם ישראל, חוסר הלגיטימיות של ישראל והתקווה להיעלמותה לאורך זמן חיים עדיין מאוד בדעת הקהל הערבית. בקרב הציבוריות הפלסטינית - זו שהיא צד לסכסוך באורח העמוק ביותר - עוצמתה רבה לאין שיעור. לכל אורך הסכסוך, וגם היום, שאבה עמדה זו תקווה מהופעתו של סלאח א-דין מודרני (עבד אל-נאצר, סאדאם חוסיין, איראן), מיחסי הכוחות הדמוגרפיים בין ערבים ליהודים בישראל-פלסטין, ומדבקות הפלסטינים בעמדות היסוד שלהם, הכוללת מאבק עקשני ומתמשך, שבמרכזו רעיון ההתנגדות האלימה.

בניגוד לקודמו יאסר ערפאת, סמל המאבק הפלסטיני והתגלמותו, דוחה יושב ראש הרשות הפלסטינית מחמוד עבאס/אבו מאזן, בעקביות את דרך המאבק המזוין נגד ישראל כמזיק לעניין הפלסטיני. לכך, ולפעילות מנגנוני הביטחון של הרשות בשיתוף פעולה, גם אם לא מושלם, עם ישראל נגד חמאס וגורמי אופוזיציה מיליטנטים אחרים בגדה המערבית, חשיבות מעשית קרדינאלית. עם זאת, הכחשת השואה על ידי עבאס, התבטאויותיו החוזרות ונשנות כי אין עם יהודי וכי ישראל נעדרת לגיטימיות היסטורית וערכית, ובנוסף הסירוב העקבי לנוסחת "שתי מדינות לשני העמים", אופייניים לראיית היסוד הפלסטינית. יש בישראל האומרים שישראל - הבוטחת בעצמה ובזהותה - אינה זקוקה ללגיטימציה מהפלסטינים. אלא שראיית היסוד הפלסטינית מתורגמת למישור המדיני הפרקטי בעיקר בהתעקשות על "זכות השיבה" ואי-יכולת פוליטית ורגשית לוותר עליה. חוסר ההסכמה הפלסטיני להגיע לפשרה סופית בנושא, מעבר למכסות פליטים שייקבעו למספר שנים קדימה ובלי לוותר על המשך יישום הזכות, נובע מהיעדר הלגיטימציה המוחלט שיש לצעדים כאלה בדעת הקהל הפלסטינית.

אומנם יש לא מעטים בהנהגה וגם בציבור הפלסטינים הסבורים, ברמות שונות של מודעות, שאין סיכוי של ממש ליישום "זכות השיבה" ושיש להסתפק בפשרות סמליות ובפתרונות חליפיים לפליטים. קולות כאלה נשמעו מצד מספר מהכפופים לערפאת כבר בשיחות קמפ דייוויד 2000, שדווקא אליהן הביע עבאס את התנגדותו לווייתור על "זכות השיבה". ואולם לנוכח מרכזיות חזון השיבה ועוצמתו בתודעה הלאומית הפלסטינית, גם אלה שיש להם ספקות ביחס לסיכויי יישומה, ואולי אף עבאס ביניהם בחלוף השנים, לא מעזים להעלות את אפשרות הנסיגה מ"זכות השיבה" על דל שפתותיהם, משום שעמדה זו סותרת את סנטימנט היסוד

הפלסטיני העמוק ביותר, ומחשש, מבוסס מאוד, שהיא מסכנת את חייהם. כפי שערפאת אמר לקלינטון בקמפ דייויד: "אם אבגוד, בלי ספק יהיה מי שיבוא לרצוח אותי."¹

טיעוני השמאל בישראל ביחס לכישלון המשא ומתן להסדר

לנוכח ההתרסקות המהדהדת של הסכמי אוסלו וכשלון שלושת סבבי השיחות להסדר קבע, נשמעו בקרב מחנה השמאל בישראל הסברים שונים לא-הנכונות הפלסטינית לקבל את המתווים שהוצעו להם. ביחס לפרמטרים של קלינטון נטען שהנשיא האמריקאי נמצא, כשהציג אותם, בימים האחרונים של כהונתו, והפלסטינים לא היו יכולים להסתמך על כך שההסדר שהציע אכן ייושם בפועל. גם לגבי המשא ומתן בין אולמרט לעבאס נשמעה טענה דומה, לנוכח העובדה שאולמרט כבר איבד את בסיס התמיכה בו כראש ממשלה והיה בדרכו לפרישה. אף ל"היעלמותו" השנייה של עבאס, ברגע שנדרש ממנו להכריע ביחס להצעות קרי, לא חסרו הסברים.

כפי שנטען כאן, האפולוגטיקה הישראלית ביחס לכישלון השיחות בשלושה צמתי ההכרעה על אודות הסדר הקבע - שלפחות בשניים הראשונים הייתה ההנהגה הישראלית להוטה בבירור להגיע אליו - מתעלמת מסיבות העומק לחוסר הנכונות הפלסטינית: חוסר לגיטימציה מוחלט לוותר סופית, בהסכם, על מימוש "זכות השיבה", והקושי העצום להעניק לגיטימציה לעובדת קיומה של ישראל ולסופיות הסכסוך. אלמלא כן, כפי שכבר ציינו לא מעטים, היה על הפלסטינים "לחטוף" את ההצעות שעמדו על השולחן ולקבע אותן, כך שיעמידו כל ממשלה ישראלית עתידית שתשאף לדחות את ההסכם בעמדת נחיתות קשה בזירה הבינלאומית.

ככל שחלחלה ההכרה שאותם קשיים במשא ומתן שמקורם בפלסטינים אינם פשוטים או זניחים, אמצו חסידי ההסכם את מטבע הלשון ש"הפלסטינים כמובן לא הצטרפו להסתדרות הציונית" - התחמקות שאינה נטולה הונאה עצמית בכסות של אנדרסטייטמנט מתוחכם.

במקביל, וביתר שאת בעקבות אסון ה-7 באוקטובר, נשמעת משמאל הטענה שהעם בישראל נתון בטראומה מתמשכת, ששורשיה עוד בשואה והמשכה בכישלונות הניסיונות הקודמים לקדם הסדר מול הפלסטינים, במוראות הטרור והאנתיפאדה השנייה, ובתוצאות הנסיגה החד-צדדית מרצועת עזה. הגורסים כך מציעים שיש להתייחס בהבנה לטראומה ולאמץ כלפיה מעין גישה טיפולית, במטרה להרגיע את פחדי השווא המוגזמים ולהכשיר את הדרך לפתרון שתי

¹ "If I will betray, no doubt (some)one will come to kill me." Arafat in an interview to CBS News, November 3, 2000: <https://www.cbsnews.com/news/wallace-quizzes-arafat-on-violence/>

המדינות. נפוצה גם הטענה, שלפיה לציבור בישראל אין מספיק הבנה לפלסטינים ולשאיפותיהם.

כנגד זאת, נטען כאן שהציבור הישראלי דווקא מבין טוב מאוד את עומק העוינות הפלסטינית ואת חומרת הסיכונים הכרוכים בהסדר, גם אם אינו יודע בהכרח לצקת את תחושותיו למונחים תפיסתיים-אנאליטיים מתוחכמים. הנה שניים מהסיכונים הכבדים והממשיים מאוד שהסדר שתי המדינות מקפל בחובו:

גם אם נניח שעליית חמאס, או כל גורם אחר שאינו מקבל הסכם שלום, לשלטון במדינה הפלסטינית שתקום תיאסר בכוח ההסכם, מה בדיוק ימנע אפשרות כזו בפועל – בין שתקרה בכוח הזרוע או בבחירות? מצב זה יעמיד את ישראל בסכנה חמורה בלב ליבה של הארץ.

ומכאן לנושא מרכזי נוסף המוזכר תדיר במסגרת תפיסת השלום, על אף שאיבד את עיקר משמעותו הישנה: פירוז. פירוז שימש תמיד כאחת הערובות הביטחוניות העיקריות ביותר למקרה שההסדר לא יעמוד במבחן. לסעיף כזה בהסכם שלום הייתה אכן משמעות רבה כל זמן שהחימוש המוביל, בעידן הטכנולוגי הקודם, היה נשק כבד – בעיקר מטוסים, טנקים, רק"ם אחר וארטילריה קנית כבדה. אלא שאין זה המצב עוד, בוודאי לא בהקשר הפלסטיני. בחזית הלוחמה כיום בולט נשק קל משקל, שניתן בקלות להברחה, ובחלקו ליצור מקומי, והוא דל חתימה, דוגמת רקטות ארטילריות, כתב"מים קלים, וטילי נ"ט ונ"מ. במדינה פלסטינית ריבונית, שצה"ל לא פועל בתוכה בהתמדה ובשיטתיות, יהיה קשה מאוד למנוע התפשטות נרחבת של נשק כזה, עם או בלי הסכמת השלטונות. אכן, אלו גם סוגי הנשק האידיאליים לחימוש ארגונים וכנופיות שאינם סרים לסמכות מרכזית ולמונופול (התיאורטי) שלה על הכוח.

יוזמת השלום הערבית

יש בישראל קולות הקוראים לשוב הסכסוך ולהתגברות על המכשולים שנוכרו לעיל ועל החששות מפני הפלסטינים באמצעות קבלת הצעת השלום הערבית מ-2002, שחזרה ואושרה מאז מספר פעמים על ידי הליגה הערבית. על פי ההצעה, תמורת נסיגה ישראלית מכל השטחים "ופתרון צודק לבעיית הפליטים הפלסטינים שיוסכם בהתאם להחלטה 194 של עצרת האו"ם" מ-1948,² יכיר העולם הערבי בישראל ויעשה עימה שלום. נראה שאין הקולות בישראל בזכות ההצעה (כשאין הם שוכחים להזכיר את סעיף הפליטים) רואים חשיבות לכך שבקבלת היוזמה תכיר ישראל משפטית בהחלטה 194 של העצרת, שאין לה, כמו לכל החלטות העצרת, תוקף משפטי מחייב, ותהפוך אותה בכך לחלק מחייב מהמשפט הבינלאומי

² "Achievement of a just solution to the Palestinian Refugee problem to be agreed upon in accordance with UN General Assembly Resolution 194".

- מה שנמנעה תמיד מלעשות. הרי מדובר (כשאין שוכחים להזכיר גם זאת) בפתרון "שיוסכם" בהתאם להחלטת עצרת האו"ם 194- משהו שדומה, נניח, להצעה לפתרון "שיוסכם" לשאלת השליטה ביהודה ושומרון בהתאם למצע בצלאל סמוטריץ'.

לא לה בישראל הקוראים לקבל את ההצעה, ברור כנראה שדרישות הפלסטינים ל"פתרון צודק" לבעיית הפליטים תהיינה סבירות ולא תכלולנה מימוש נרחב של "זכות השיבה" בהתאם להחלטה 194 שלשונה, יש לזכור, היא: "הפליטים אשר ברצונם לשוב לבתיהם ולחיות בשלום עם שכניהם יורשו לעשות זאת במועד המוקדם ביותר האפשרי מבחינה מעשית".

נראה שהמצדדים בהצעת השלום של הליגה הערבית גם אינם נותנים את דעתם להתפתחויות במזרח התיכון מאז 2002: "האביב הערבי", מלחמות האזרחים הרצחניות בכל המרחב - בלוב, בסוריה, בעירק, בתימן ובסודן (ולפני כן באלג'יריה ובלבנון) - כשלך נוספת פעילות איראן ושלוחותיה. הניסיון מלמד שיכולתה של הליגה הערבית למנוע וליישב סכסוכים ומלחמות בתוך העולם הערבי עצמו שואפת לאפס, וקשה להניח שכוחה יהיה רב יותר בסכסוך עם ישראל. לא לחינם, ערב הסעודית עצמה - שיוזמתה המקורית, בניגוד ליוזמת השלום הערבית בנוסחה הסופי שהתקבל לפי דרישת הפלסטינים וסוריה, לא כללה את קבלת החלטה 194 על ידי ישראל - מקדמת עכשיו הצעות הרבה פחות יומרניות בנושא הפלסטיני כתנאי לנורמליזציה עם ישראל.

הסכנה כשלא צפוי בקרוב הסכם שלום עם הפלסטינים, ועמדות הימין

ההערכה שהסדר שלום עם הפלסטינים לא יושג כמדומה בעתיד הנראה לעין מעלה את השאלה מה קורה ויקרה בהיעדר הסדר.

כישלון מאמצי השלום ומה שנתפס כעצימת עין ואי-מתן דין וחשבון אמיתי מצד השמאל בישראל ביחס לנסיבות הכישלון ולעומק אי-ההכרה הפלסטינית, הביאו לא מעטים בוויכוח הפנימי בישראל לעבור צד, ולתנועה כללית ימינה בציבור. יש להבין, עם זאת, שטעויות וכישלונות הצד האחד אין פירושם שעמדות הצד השני אינן מוטעות ונידונות לכישלון לא פחות, או אולי יותר.

הסיכון העיקרי במציאות שבה לא צפוי הסכם שלום עם הפלסטינים בעתיד הנראה לעין הוא המשך והתרחבות של ההתנחלות היהודית בעומק השטח, בלב האזורים המיושבים בצפיפות על ידי פלסטינים בגדה המערבית. זהו התהליך שהולך ומעמיק כברירת מחדל על ידי פעולת המתנחלים, עם או בלי אישור, גם כשאין מדיניות ממשלתית רשמית שמקדמת אותו ובוודאי כשהיא קיימת. כתוצאה מכך הולכת ומתקדמת בשטחים מציאות שבה לא ניתן יהיה להפריד

עוד בין האוכלוסייה הפלסטינית והיהודית. זהו הסיכון החמור ביותר לציונות ולעתיד מדינת ישראל - מה שמכונה מדינה דו-לאומית, יהודית-ערבית, שעתידיה להוביל למדינה ערבית-מוסלמית על כל השטח.

כנגד זאת פורס הימין הישראלי, על גווניו השונים, את המסכת התפיסתית הבאה. חזון הימין הקיצוני, שבחלקו נשען על תפיסת גאולה משיחית, דוגל בהחלת הריבונות הישראלית על כל השטחים, תוך פירוק הרשות הפלסטינית; התנחלות יהודית נרחבת ודיכוי ההתנגדות הפלסטינית באמצעים צבאיים חריפים ובגירושים נקודתיים; ועידוד פעיל ונמרץ של הגירה נרחבת של פלסטינים מהשטחים, תוך השארת הנותרים במעמד של תושבות ללא אזרחות. הזרם המרכזי בימין דוגל אף הוא בהרחבת ההתנחלות, חלקו בהגבלות כאלה ואחרות, ורבים מאוד בו שותפים לתקווה שניתן להביא לשינוי ממשי בדמוגרפיה בשטחים על ידי עידוד הגירה פלסטינית לארצות אחרות. אולם בצד השאיפה לספח חלקים נרחבים מהשטח לישראל, בייחוד אלה שמיושבים בדלילות יחסית על ידי פלסטינים ונמצאים כיום בשליטה ישראלית ישירה (אזור C), נתפסת האוטונומיה הפלסטינית בזרם המרכזי של הימין כרע במיעוטו כהסדר ארוך טווח בשטחים שלא יסופחו בכל הנוגע לשליטה בפועל על ריכוזי האוכלוסייה הפלסטינית וניהולה.

הצעות הימין במבחן הביקורת

להערכת כותב שורות אלה, אין כל סיכוי להביא לשינוי יסודי במציאות הדמוגרפית בארץ: קיימות בה שתי אוכלוסיות אתנו-לאומיות שונות - יהודית וערבית - והן כאן להישאר. הוויכוח האם אנו מתקרבים לשוויון מספרי או אף לרוב ערבי בין הים לירדן, או ששוויון כזה לא יושג וישמר רוב יהודי יחסי, הוא חסר משמעות אמיתית. מדינת ישראל עם כ-20 אחוזים מאוכלוסייתה ערבית היא מדינה יהודית ודמוקרטית, שניתן לקיים בה שוויון אזרחי ושילוב ראוי למיעוט הערבי. מדינה שיהיה בה מיעוט ערבי של כ-40 אחוזים תהיה בפועל מדינה דו-לאומית, שכל הסוגיות שבה יתנהלו מהזווית של הקונפליקט האתני. זה נכון אפילו ביחס לבלגיה המחולקת בפועל בין פלמים וואלונים, גם כשאין בה סכסוך אלים.

גם השאלה האם ערביי הארץ הם עם פלסטיני נפרד הזכאי להגדרה עצמית במסגרת מדינה עצמאית משלו, או שהם חלק חסר ייחוד מהזהות הערבית המזרח תיכונית, היא שאלת סרק. הבעיה האמיתית היא מה תהיה אזרחותם, שכן אין בעולם כיום מצב שבו אוכלוסייה מוחזקת בתנאים של היעדר אזרחות. כאשר סין כבשה את טיבט, או רוסיה השתלטה על חלקים מאוקראינה, ושתייהן הכילו על הטריטוריות הללו את ריבונותן, כלל הדבר כמובן מאליו את הפיכת התושבים שם לאזרחיהן, ברצונם או שלא ברצונם. אבל לא לסין ולא לרוסיה הענקיות נוצרה עקב כך בעיה דמוגרפית.

נראה שהתשובה המקובלת היום בקרב הזרם המרכזי של הימין הישראלי לשאלת האזרחות של ערביי השטחים היא, כאמור, שהרוב המכריע שלהם לא יסופח לישראל אלא יישאר כאזרחי האוטונומיה הפלסטינית. אלא שאוטונומיה פירושה מידה של ממשל עצמי שמוענקת לאזרחים של מדינה באזור הנכלל בגבולותיה. אוטונומיה פירושה שלתושבי האזור האוטונומי יש גם שלטון עצמי מוגבל, שהם בוחרים בו, וגם זכות להשתתף בבחירתו של השלטון המרכזי שהאוטונומיה שלהם כפופה לו – כמו שיש לאוטונומיה הבסקית בספרד, שתושביה הם אזרחי ספרד, מצביעים בבחירות לפרלמנט הספרדי וזכאים להיבחר אליו, כולל לעמדות הנהגה. מצב זה נכון גם ביחס למעמדה של סקוטלנד בממלכה המאוחדת, ולמעמדה של גרינלנד במסגרת דנמרק.

אין זו שאלה סמנטית גרידא. הנורמות הבינלאומיות אינן מכירות הפרדה בין ריבונות מדינתית לבין אזרחות. באיזו מדינה יהיו תושבי האוטונומיה הפלסטינית אזרחים? ראש הממשלה מנחם בגין, שהציג את רעיון האוטונומיה והבין היטב את משמעותו, הציע ברוח ז'בוטינסקי שתושבי האוטונומיה הפלסטינית יוכלו לבחור בין אזרחות ירדנית לאזרחות ישראלית. הוא גם הסכים כמובן מאליו שערבים ביהודה, שומרון ועזה שיבחרו באזרחות ישראלית יהיו זכאים, ככל אזרח, להצביע לכנסת ולהתיישב בישראל.³ הוא קיווה, מן הסתם בתמימות, שרובם המכריע של ערביי השטחים יבחרו באזרחות ירדנית ולא יסכנו את אופייה היהודי והדמוקרטי של ישראל.

הנשיא דונלד טראמפ בכהונתו הראשונה והמאוד ידידותית לישראל, ונטול כבוד רב לנורמות כלשהן, הכריז לפי תומו, לעזועם של הישראלים, שאין זה משנה לו: מדינה אחת או שתיים - מה שתבחרו. גם הוא לא העלה בדעתו ריבונות מדינתית ללא אזרחות.

יש בימין שיסברו עדיין שמדובר בשאלה סמנטית בעיקרה, ויהיו מוכנים לקרוא לפתרון המועדף עליהם "מדינה פלסטינית מוגבלת" ולא "אוטונומיה". אולם ככל שמדובר אכן בהסכמה ישראלית למדינה פלסטינית, בהגבלות שונות, שתי נקודות דורשות הבהרה:

¹⁵ . תושב אזורי יהודה, שומרון וחבל עזה, שיבקש אזרחות ישראלית - יקבלנה,

בהתאם לחוק האזרחות של מדינת ישראל

16. תושבי יהודה, שומרון ועזה שיבחרו, לפי זכות הבחירה החופשית, באזרחות ישראלית, יהיו זכאים לבחור ולהיבחר לכנסת, לפי חוק הבחירות;

20. תושבי ישראל יהיו רשאים לרכוש קרקע ולהתנחל האזורי יהודה, שומרון וחבל עזה. ערבים תושבי יהודה, שומרון וחבל עזה, שיהיו על-פי הברירה החופשית הניתנת להם לאזרחי ישראל, יהיו רשאים לרכוש קרקע ולהתיישב בישראל;

מתוך נוסח תוכנית האוטונומיה של בגין:

https://content.ecf.org.il/files/M00140_Israel%27sSelf-RulePlan-HebrewText_0.pdf

1. אי אפשר לקיים אותה במתכונת "גבינה שוויצרית", "כ"איים" בתוך הריבונות הישראלית, ומוגבלת ל-30 אחוזים מהשטח, כחלום הימין. זוהי בדיוק קונספציית האפרטהייד של דרום אפריקה שבמסגרתה הבנטוסטנים היו "עצמאיים". כל העולם, כולל יידי ישראל, יתפוס זאת רק כך.

2. לא ניתן יהיה למנוע בהסכם ובפועל את השיבה הפלסטינית לאותה מדינה. גם לגופה של הבעיה וגם כהגבלה על הריבונות, אף אחד בעולם, ולא רק הפלסטינים, לא יקבל זאת.

על כן, מה שצריך וסביר לעמוד עליו במסגרת ההגבלות, הוא אכן הפירוז, במגבלות האמורות של מושג זה היום, וזכות התערבות צבאית של ישראל בשטח נגד איומים צבאיים וטרור, אם המדינה הפלסטינית לא תעשה זאת, כמימוש זכות ההגנה העצמית, בדומה לקווים שסוכמו עם האמריקאים ביחס לדרום לבנון בהסכם הפסקת האש שהושג בנובמבר 2024 לאחר עימות בין ישראל לחיזבאללה.

קונפדרציה ישראלית-פלסטינית או אפילו ישראלית-פלסטינית-ירדנית, שבמסגרתה כל צד מחזיק באזרחות משלו, היא רעיון שנשמע בעת ובעונה אחת, באופן פרדוקסאלי, הן בימין והן מירכתי השמאל הישראלי. בימין הוא נתפס כאמצעי למניעת חלוקת הארץ ושמירת ההתנחלות בכל רחביה כזכות לגיטימית, תוך הפרדה לאומית, בבחינת "ללכת עם ולהרגיש בלי". ואילו בקצות השמאל היא נתפסת כאמצעי להבטחת זכויות לאומיות ואזרחיות שוות לשני הצדדים לסכסוך במציאות שבה אפשרות החלוקה נראית כמתרחקת פיזית בשטח, וגם כפתרון שלא יותיר מיעוטים לאומיים מקופחים בכל אחת מן המדינות.

קונפדרציה היא מושג עמום מאוד. אבל מקובל להניח שהמושג כולל חופש תנועה וישיבה בכל שטחה וזכות לבחירת האזרחות המבוקשת לכל אחד על בסיס אינדיבידואלי. אלה בימין המעלים את הרעיון לא מודעים למה שתומכיו בשמאל תופסים כיתרון במסגרת חזון אחרית ימים של חיים משותפים של שלום ואחוה: תנועה וערבוב אוכלוסין לא רק בכיוון אחד, אלא בכל המרחב של הקונפדרציה. גם מי שחושב שניתן לעמוד על אזרחות נפרדת בתחומיה, צריך להביא בחשבון התיישבות מסיבית של ערביי השטחים, וערבים מכל רחבי המזרח התיכון, בשטח ישראל, שמציעה יתרונות כלכליים עצומים. כמו בכל העולם ובניגוד לתקוות הימין, לחץ ההגירה הבלתי-נשלט יהיה לעבר העולם המפותח, אל תוך ישראל, ולא ממנה. בסופו של דבר, גם אם לפי ההסכם לא תהיה למתיישבים בפועל בישראל זכות לאזרחות ישראלית, הם יתבעו, בתור תושבי קבע של ישראל וחלק בלתי נפרד מאוכלוסייתה, את האזרחות הזאת, ובוודאי יתבעו אותה צאצאיהם שייולדו בישראל, ולא ניתן יהיה לשלול אותה מהם לאורך זמן. לנוכח הדמוגרפיה האזורית, פירוש הדבר הוא סופה של מדינת ישראל כמדינת הלאום של העם היהודי, וסופה בכלל. הפרדה מדינית בין שני העמים היא האינטרס העליון של מדינת ישראל.

פתרונות אחרים?

מכאן למספר הצעות בעלות היגיון פנימי רב יותר, שגם הן, יש לציין, אפופות קשיים מעשיים עצומים:

אופציה מובילה היא פינוי חד-צדדי ישראלי של כ-70 אחוזים משטח הגדה ושל רצועת עזה כולה. זאת תוך שמירה על גושי ההתנחלויות העיקריים הצמודים לקווי '67 ועל בקעת הירדן, ועל זכות ההגנה העצמית של ישראל להתערבות באופן פעיל בכל מקרה של השתלטות חמאסית או היווצרות איום צבאי או טרוריסטי בשטח המפונה.

התנתקות כזאת מהפלסטינים, גם אם לא תפתור לפי שעה את שאלת הריבונות הפלסטינית, עשויה להיתפס בעולם, בקרב ידידי ישראל, כצעד בכיוון הנכון, ומעל לכל לפטור את ישראל מהסכנה החריפה ביותר המאיימת על קיומה - ערבוב בלתי ניתן להתרה בין שני העמים והליכה לקראת מציאות של מדינה אחת.

ועם זאת, המכשולים בפני צעד כזה, שיש לו תמיכה רבה במרכז-שמאל הישראלי, הם עצומים. רעיון ההיפרדות ספג מכה אנושה בדעת הקהל הישראלית בעקבות כל מה שבא בעקבות ההיפרדות מרצועת עזה - עליית חמאס שם, סבבי הלחימה החוזרים עם הארגון ומטחי הרקטות, וה-7 באוקטובר. התפיסה החדשה, שלפיה ישראל תפעל מעתה באופן אגרסיבי בכל גבולותיה על מנת לסכל התארגנות עוינת וחמושה כזאת, אינה משככת חששות מוצדקים אלו.

יתרה מזאת, יש לומר בפה מלא שהמצב בשטח אינו דומה עוד לזה ששרר בזמן שלושת סיבובי המשא ומתן שתוארו לעיל. ראשית, ההתנחלות היהודית בלב האזורים צפופי האוכלוסין הפלסטינים בעומק הגדה התרחבה מאוד ופינויה הפך ככל הנראה בלתי-אפשרי. לא רק היקף ההתנחלות מונע זאת, אלא גם נחישות המתנחלים שלא להתפנות, שהפכה, יש לומר, למוחלטת בעקבות משבר המחאה החברתית על רקע קידום המהפכה המשפטית בישראל ב-2023 ומה שנתפס בימין כסרבנות של ממש נגד סמכות ממשלה נבחרת. בקרב סקטור ניכר בין המתנחלים אף גברה מאוד הרדיקליזציה, שבין ביטוייה כפירה בסמכות המדינה ואידיאולוגיה של אלימות נגד הפלסטינים.

כך שגם הרעיון להשאיר את המתנחלים שבעומק השטח במקומם לאחר ההתנתקות, ולא לפנותם בכוח, אפוף קשיים שנראים כבלתי-פתירים. הישארותם בשטח תסכל את תכליתה של ההתנתקות בין האוכלוסיות ואף תביא בהכרח להתנגשויות דמים בין מיליציות חמושות של המתנחלים לכוחות ולאוכלוסייה הפלסטינים.

מכשולים דומים עומדים בדרכו של הרעיון להגיע להסדר מדיני עם הפלסטינים שלא יפתור אלא רק ישעה חלק משמעותי מהמחלוקות שמנעו הסדר כזה בעבר. על פי תפיסה זו, תוקם

מדינה פלסטינית לצידה של ישראל, על פי הקווים שהוצעו בשלושה סבבי שיחות הקבע הקודמים, בעוד שההסדר הסופי בשאלת הפליטים ו"זכות השיבה" יידחה לשלב מאוחר יותר.

אלה למשל הם קווי התוכנית הפרטית שעליה הכריזו לאחרונה אהוד אולמרט ושר החוץ הפלסטיני לשעבר נאסר אל-קידוואה. יש לשים לב לכך שאפילו במסגרת בלתי-רשמית זו, במתווה שחיברו שניים שאינם נושאים עוד בתפקיד רשמי ושהיו להוטים בעליל להגיע לנוסח של הסכם שלום, לא היה הצד הפלסטינאי מוכן/מסוגל להסכים לווייתור על "זכות השיבה".

ניתן לטעון, במידה של צדק, שמבחינת העולם וידידיה של ישראל ייתפס הסדר כזה בפועל כסופי, ושהוא יגשים את עיקרו של האינטרס הישראלי בלגיטימיות בינלאומית ובהיפרדות בין העמים. ואולם כשאי-הווייתור על "זכות השיבה" מצד הפלסטינים מתווסף ליתר המכשולים העצומים להסדר שנזכרו לעיל - מכאן ומכאן - הסיכויים שהסדר כזה יוכל לזכות באמון הרוב הישראלי הינם קלושים.

רעיון שהיה מקובל ומועדף בעבר על ממשלות מפלגת העבודה בישראל הוא הסכם הכולל את ירדן, שרוב אוכלוסייתה ממילא פלסטינית, ושבמסגרתו תוקם פדרציה ירדנית-פלסטינית על רובם הגדול של השטחים. רעיון זה מכיל בחובו מספר יתרונות מרכזיים: המשטר ההאשמי היה תמיד, ונשאר, בעל ברית טבעי של ישראל נגד הרדיקליות הפלסטינית; והמסגרת הירדנית-פלסטינית הרחבה מכילה חלק גדול של הפזורה הפלסטינית, ובתוך כך גם מרחיבה את הפתרון המדיני עבור הפלסטינים ליותר מאשר מה שנתפס על ידם כגדם מדינה בגדה וברצועה. המדינה פלסטינית תהייה מחוברת למדינה הירדנית דרך שני בתי נבחרים פדרטיביים, וזכות השיבה תהיה למדינה הזאת. חסידי האופציה הזו מאמינים שלמדינה הפדרטיבית ימשיך להיות צבא ירדני בלבד, שאופיו "ירדני", ושכל הנשק יהיה בשליטה הירדנית. הגבול בכפר סבא יהיה עם ירדן ולא עם פלסטין.

מנגד, לא ברור האם המשטר ההאשמי עדיין מעוניין בהסדר כזה לנוכח הרוב הפלסטיני המוחלט שייווצר בפדרציה ירדנית-פלסטינית. אכן, הצד הפלסטיני עשוי לראות בהסדר כזה קרש קפיצה לקראת מדינה פלסטינית משני צידי נהר הירדן. בעבר היו בישראל שראו בהפניית השאיפות הפלסטיניות מזרחה פתרון רצוי. אולם יש החוששים, לא בלי צדק, שמה שישראל תקבל כתוצאה מכך הוא יריב פלסטיני מחוזק בהרבה, על שתי הגדות, הפועל ברוח הסיסמה הישנה ש"הדרך לירושלים עוברת בעמאן".

לנוכח המציאות ההתיישבותית שנוצרה בגדה הציג ממשל טראמפ ב-2020 את מה שכוונה "עסקת המאה" לפתרון הסכסוך הישראלי-פלסטיני. עיקר החידוש בתוכנית היה הרעיון לשמור על כל היישובים היהודיים בעומק השטח במקומם ובריבונות ישראלית, תוך חיבורם לישראל ברשת מסועפת של מסדרונות המתבססת באורח נרחב על מנהרות וגשרים. בשטח תיווצר

אפוא על פי התוכנית מציאות של ריבונות מפולשת, כשאזורים בריבונות פלסטינית ובריבונות ישראלית צמודים זה לזה ומתחלפים זה בזה, לעתים קרובות תוך גישה במישורי גובה שונים.

האישים שגיבשו את "עסקת המאה" ידועים ביחסם האוהד מאוד לישראל ולהתנחלויות. ולמרות זאת, אף חבר כנסת מהצד הימני של המפה הפוליטית, להוציא ראש הממשלה נתניהו, לא הסכים לומר שהוא מקבל את התכנית ורבים דחו את תנאיה במפורש. ומהצד השני, הסיכויים שהתוכנית תתקבל על ידי הפלסטינים גם במהלך כהונתו השנייה של טראמפ שואפים לאפס. השאלה עד כמה עצם הצגתה תשפר את מצבה הבינלאומי של ישראל בפתח כהונתו השנייה של טראמפ נשארת פתוחה. יותר משמעותית היא השאלה עד כמה התוכנית תשרת את האינטרס הישראלי לאורך זמן. אין להתעלם מכך שפינוי יישובים בעומק הגדה הפך בפועל לקרוב לבלתי-אפשרי. עם זאת, השארתם בריבונות ישראלית במציאות של היעדר הסדר ממשיכה ומחזקת את המשך ערבוב האוכלוסיות בשטח וסכנת המדינה האחת כברירת מחדל. במקום שההתנחלויות באזורים צפופי האוכלוסייה הפלסטינית בעומק הגדה יחזקו את האינטרס הישראלי, האינטרס הישראלי הפך למשרת את פרויקט ההתנחלות.

סיכום

סקירת מרחב האפשרויות בנוגע להסדר אפשרי בין ישראל לפלסטינים והמכשולים הגבוהים בדרך אליו מתסכלת, ואולי אף נוטה לייאש. הסכסוך מהותי ממה שנוטים לקבל באגף השמאל בציבוריות הישראלית. ההבדלים הקטנים לכאורה שנותרו בין עמדות הצדדים – הישראלי-והפלסטיני – מביאים רבים לאמונה שנדרשים רק עוד צעד קטן או שניים משניהם ו"אקט מנהיגותי" בשניהם כדי לפרוץ להסדר שלום. גם ההשוואה למצרים ולשלום שהושג עמה אינה במקומה. מצרים וישראל לא נאבקו על אותה ארץ, והסכסוך במובנו העמוק היה תמיד פריפריאלי לאינטרס הלאומי המצרי. התנתקות מהסכסוך, אף שלא התקבלה בקלות ופגעה וממשיכה לפגוע בסנטימנט הלאומי המצרי, הייתה אפשרית, גם אם הצריכה הליכה של הנשיא אנוואר סאדאת נגד הזרם במצרים ובעולם הערבי. הופעת סאדאת פלסטיני אינה בלתי-אפשרית, אך המכשולים שבפניהם יעמוד גבוהים בהרבה, והסיכוי שיירצח אם יוותר על עמדות יסוד פלסטיניות גבוה יותר.

עם זאת, המציאות המקומית, האזורית והעולמית היא דינמית, וקשה לדעת לאיזה כיוונים היא תתפתח. לאחר יותר משנה של מלחמה טראומטית ורבת תהפוכות, השפעתה על המזרח התיכון בכלל ועל הסכסוך הישראלי-פלסטיני בפרט אינה ידועה ורחוקה מלהתברר במלואה.

לנוכח עומקו של הסכסוך וסיכוניו, וסבך האינטרסים בשטח, נשמעות מכל הכיוונים הצעות פעולה כאלה ואחרות, יותר ופחות משמעותיות או מעשיות. כל אחד מאוהב בפשרה שלו, כדברי ראש הממשלה לוי אשכול. לפיכך נשתדל לצמצם את הערכותינו למינימום.

התקדמות להסדר הבעיה הפלסטינית נשארת אינטרס ישראלי מהמעלה הראשונה, שכפוף רק לעצם קיומה וביטחונה של ישראל כמדינה יהודית ודמוקרטית. אשליה היא לחשוב שישראל תוכל להתקיים בלי שתישאר בעלת רוב יהודי מכריע, ותבטיח, בעת ובעונה אחת, שוויון אזרחי נאות למיעוטיה. כל פעולה או מחדל שיובילו לאי-יכולת להפריד בין ישראל לאוכלוסייה הפלסטינית בשטחים תסכן את עצם קיומה של ישראל. ישראל הרוויחה רבות מאוד מסרבנות הפלסטינים להסדר לאורך השנים: החל מדחייתם את תוכנית פיל לחלוקת הארץ ב-1937 ומדחייתם את תוכנית החלוקה ב-1947. כפי שניסח זאת אבא אבן: "הפלסטינים מעולם לא ספספו הזדמנות לפספס הזדמנות". אין להסיק מכך שהיתרון לישראל מהסרבנות הפלסטינית לא מיצה את עצמו, ושישראל לא מתפתה לנסות לבלוע יותר ממה שביכולתה לעכל.

ישראל צריכה לעצור ככל האפשר את המשך ההתנחלות באזורים צפופי האוכלוסייה הפלסטינית באופן שימנע הפרדה בין שני העמים. והיא צריכה לאמץ עמדה, שראש הממשלה נתניהו ביטא בנאום בר-אילן ב-2009 וגם אחר כך, טרם שהפך בן ערובה בידי הימין הקיצוני - כששאל אם המדינה הפלסטינית תהייה איראן או קוסטה ריקה. עמדה זו צריכה לכלול את קבלת רעיון שתי המדינות, והתנייתו בשינויים מעשיים מטעם הרשות הפלסטינית בכל הנוגע לשיח הלגיטימיות של ישראל, מימון משפחות המחבלים, ונטישה בפועל של רעיון השיבה. כל זאת לא כתירוץ של הימין למנוע התקדמות במשא ומתן, אלא משום שכפי שראינו יש לכל אלו השלכות מעשיות ביחס לעמדות המדיניות האופרטיביות של הרשות. בנוסף, צריכה ההצעה הישראלית להיות מותנית בהשגת הסכמות בינלאומיות, בראש ובראשונה מצד ארצות הברית, ביחס לזכותה של ישראל להתערב בשטח הפלסטיני נגד כל איום צבאי או טרוריסטי במסגרת זכות ההגנה העצמית, כפי שהוסכם לאחרונה ביחס לדרום לבנון.

קשה לראות את הפלסטינים מקבלים ומיישמים כל זאת בעתיד הנראה לעין. אבל עמדה כזאת תרחיק את סכנת המדינה האחת, תעביר את נטל ההוכחה לצד הפלסטיני, ותאפשר לישראל את מינימום הלגיטימיות הנדרשת בזירה הבינלאומית, לפחות מול ידידה.

עורכי הסדרה: ענת קורץ ואלדד שביט